

Tarihî Türk Lehçelerinde “ber-/bir-” Yardımcı Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller ve Anlamları Üzerine

Zeynep Gençer*

Özet: Bu makalede, tezlük tasvirî fiili olarak adlandırılan –iver- ile kurulan birleşğin Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerindeki yapısı ve işlevleri incelenmeye çalışılmıştır. Buna bağılı olarak, Eski Türkçe döneminde cümleye “birşeyi bir başkası yararına yapma”, bizim adlandırmamızla “lütuf veya şükran” anlamları kazandıran bu yapının “*tezlik tasvirî fiili*” olarak kullanılmaya başlanması ve geçiş sürecinde karşılaşılan yapı değişiklikleri ortaya konmaya gayret edilmiştir.

Anahtar sözcükler: tezlük tasvirî fiilli, Tarihi Türk Lehçeleri, -i ver-, lütuf ve şükran ifadeleri

On Compound Verbs Founded with “ber-/bir-” Auxiliary Verbs in Historical Turkish Dialects and Their Meanings

Abstract: In Old Turkish period, descriptive verb –iver- was used for doing something on behalf of someone. According to this, in this study we will focus on the structure and the same functions of mentioned descriptive verb and try to figure out the benefactive function of –iver- in both Old Turkish and Middle Turkish periods.

Key Words: descriptive verbs, benefactive, Old Turkish Dialects, -i ver-

* Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi

1. GİRİŞ

Eski Türkçe döneminde, “*fiil + zarf-fiil eki + bir- / ber-*” yapısında karşımıza çıkan *bir-* yardımcı fiilinin eklendiği ana fiile o işi başkası için yapmak, başkasının yararına yapmak anlamı verdiği bilinmektedir.¹ Sonraki dönemlerde de bu birleşme yapısını korumuş, tarihî süreç içerisinde *ber-*, *bir-*, *vir-* ve *ver-* gibi çeşitli ses değişiklikleriyle birlikte cümlede “*tezlik*, *beklenmezlik*, *kibar emir* ve *kolaylık*” gibi anlam değişikliklerine uğramıştır. Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi ve diğer Çağdaş Türk Lehçelerinde de varlığını devam ettiren, *tezlik tasvirî fiili* olarak adlandırılan bu fiilin tarihî Türk Lehçelerinde “*lütuf ve şükran*” ifadesi olarak kullanılması ve cümleye vermiş olduğu anlam üzerinde durulacaktır.

1.1.Amaç

Bu çalışmayla “*lütuf ve şükran*” ifadesi olarak kullanılan *bir-* yardımcı fiilinin, bu işlevinin değişme süreci, diğer bir deyişle ne zaman “*tezlik tasvirî fiili*” olarak kullanılmaya başlandığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

1.2.Yöntem

bir- yardımcı fiilinde görülen bu gramatikal değişikliğin tespitinde, öncelikle Eski Türkçe dönemi eserleri, ardından Karahanlı Türkçesi dönemi eserleri, son olarak da Harezmi Türkçesi eserleri gözden geçirilmiş ve her biri kendi döneminin tek eseri olma özelliğini taşıyan ya da çağdaşlarından dil özellikleri, hacmi ve konuları itibarıyla öne çıkmış olan eserler kaynak olarak ele alınmıştır. Eserler tespit edildikten sonra, *bir-* yardımcı fiilinin içinde geçtiği cümleler, beyitler taranmış ve bir liste oluşturulmuştur. Farklı dönemlerde karşımıza çıkan aynı birleşik fiiller yapıları ve işlevleri açısından karşılaştırılmış, farklı dönemlerde aynı şekli tespit edilemeyenler ise içinde geçtiği cümle veya beyit çerçevesinde değerlendirilmiştir.

1.3.Taranan Eserler

Çalışmada altı eser taranmıştır. Bu eserler ve *bir-* yardımcı fiiliyle kurulmuş birleşik fiiller Türkçenin tarihî dönemlerine ayrılarak **Tablo-1**'de gösterilmiştir.

¹ ay-u bir-: “bildirmek”, yani bir başkasının menfaati için; bir-: “vermek”. başla-p bir-iñ (Maitr., “(bizim menfaatimize) başlayın!” (Gabain, 2000 s. 90-91); tik-e bir-: “dikivermek” (BG G9,11), it-i bir-: “düzenleyivermek” (KT D1, BK D3) vd. (Tekin, 2000 s. 100); bolu ber-: “to be in somebody’s favour”.(Erdal, 2004 s. 262)

Tablo-1

Dönem	Eser / Fiil Sayısı	Fiil+-U / -A / -(X)p+ <i>bir-</i>	Kullanım Sıklığı
Eski Türkçe	Orhon Yazıtları / 13	alı bir- basa ber- eşidü ber- iti bir- kazganu bir- kılı ber- süleyü bir- tike bir- tuta bir-	3 1 1 1 1 1 2 2 1
	Kalyanamkara ve Papamkara / 4	ayu ber- alıp ber-	3 1

Karahanlı Türkçesi	Kutadgu Bilig / 132	aça bir- alıp bir- alu bir- arturu bir- ayu bir- basa bir- bolu bir- ite bir- kelü bir- kılı bir- kingrü bir- kodu bir- kolu bir- körkitü bir- körü bir- kutgaru bir- odguru bir- öge bir- saknu bir- sevnü bir- sözleyü bir- sunup bir- tegrü bir- tire bir- turu bir- tuta bir- tutzu bir- udu bir- yakru bir-	8 1 1 1 42 1 26 1 7 1 1 16 3 1 2 1 2 1 1 1 3 1 2 1 3 1 1 1
	Atebetü'l-Hakâyık / 1	ayu bir-	1

Harezm Türkçesi			
	Nehcü'l-Feradis / 156	aytu ber-	18
		alu ber-	3
		bitiyü ber-	2
		ıda ber-	115
		qılu ber-	16
		üneyü ber-	2
	Kıyasü'l-Enbiyâ / 142	ala ber-	2
		alu ber-	1
		avutu ber-	1
		aytu ber-	66
		ayta ber	8
		aça ber-	2
		belgürte ber-	1
		bezeyü ber-	1
		çıkıru ber-	1
		ıda ber-	4
		ıdu ber-	3
		kata ber-	2
		kayta ber-	2
		keltüre ber-	2
		kıla ber-	1
		kılu ber-	10
		körgüze ber-	2
		körgüzü ber-	1
		körünü ber-	1
		kötrü ber-	1
		kura ber-	1
		kurşayu ber-	1
		öğretü ber-	11
		sala ber-	3
		sözleyü ber-	2
		teyü ber-	1
		tileyü ber-	1
		töşeyü ber-	1
		tuta ber-	2
		yanduru ber-	2
		yandura ber-	2
		yaza ber-	3

2.BULGULAR

Yapılan tarama sonucunda aşağıdaki durumlar tespit edilmiştir.

Orhon Yazıtları'nda:

1. *bir-* yardımcı fiiliyle kurulan dokuz ayrı fiile rastlanmıştır, bunlardan *al-*(almak), *süle-*(asker sevk etmek) ve *tik-*(dikmek) fiilleri birden fazla kullanıldığı için toplamda on üç birleşik fiil tespit edilmiştir.

2. *bir-* yardımcı fiili asıl fiile –**A/-U/-I** zarf-fiil ekleriyle bağlanmış, söz konusu yapıda –(**X**)**p** ekine rastlanılmamıştır.

3. Yardımcı fiil, *bas-*, *eşüd-* ve *kıl-* fiilleriyle bağlanırken geniş ünlüyle *ber-* , diğer fiillerde ise *bir-* olarak okunmuştur. Söz konusu ses olayı incelendiğinde, asıl fiil ile yardımcı fiil arasındaki zarf-fiil ekinin geniş ünlülü ya da dar ünlülü olmasının buna etkisinin olmadığına kanaat getirilmiştir.

1) a. Men [T]ürgiş kağanka kızım[in.....] ertingü uluğ törün **alı birtim.** (BK-K9) (T.Tekin)

Ben Türgiş hakanına kızımı pek büyük (bir) törenle **alıverdim.** (T.Tekin)

b. [...T]ürgiş kaganka kızım[in...] ertingü [uluğ] törün **alı birtim.** (M.Ergin)

Türgiş kağanına kızımı ... fevkalade büyük törenle **alı verdim.** (M.Ergin)

Görüldüğü gibi “alıver-“ birleşik fiili cümlelerde “bir başkası için yapma” görevinde kullanılmaktadır.

2) a. Kağan[ım, ben] özüm, Bilge Tunyukuk ötüntük ötünçümün **esidü berti.** (T-G8) (T.Tekin)

“Kağanım, (benim) kendimin, Bilge Tunyukuk’ un arz ettiğim ricamı **dinlemek lutfunda bulundu.**” (T.Tekin)

b. Kaganım [ben] özüm Bilge Tonyukuk ötüntük ötünçümün **esidü birti.** (T-G8) (M.Ergin)

“Kağanım benim kendimin Bilge Tonyukukun arz ettiği **maruzatımı işiti verdi.**” (M.Ergin)

Yukarıdaki örneklerde de yardımcı fiilin ünlüsünün düz, dar ya da düz, geniş okunması cümlede anlam değişikliğine sebep olmamıştır.

4. bir- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerin yer aldığı bu on üç cümlede tezlik, kolaylık, beklenmezlik anlamlarına henüz rastlanılmamaktadır.

1) a. Olurupan, Türük boduning ilin tör[üs]in **tuta birmiş, iti birmiş.** (KT-D1) (T.Tekin)

“Tahta oturarak, Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetivermiş, **düzenleyivermişler.**” (T.Tekin)

b. Olurupan Türk budunung ilin tör[üs]in **tuta birmiş, iti birmiş.** (KT-D1) (M.Ergin)

“Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş, **düzenleyi vermiş.**” (M.Ergin)

Kalyanamkara ve Papamkara’da :

1. *ay-* ve *al-* fiilleri olmak üzere bu yapıda kurulan iki fiile rastlanılmıştır. Bu fiillerden *ay-* üç kez kullanılmış toplamda *bir-* yardımcı fiiliyle kurulmuş dört birleşik fiil tespit edilmiştir.

2. Yardımcı fiil asıl fiile **-U / (X)p** ekleriyle bağlanmıştır. Ancak, **-(X)p** ekiyle bağlanan *al-* fiilinin içinde geçtiği cümlede *bir-* fiilinin yardımcı fiil olarak kabul edilip edilmemesi tartışmaya açık olmakla birlikte Çağdaş Türk Lehçelerinde karşımıza çıkan **-(X)p ber-** yapısındaki birleşik fiillerle benzerliği açısından üzerinde durulması gereken önemli bir durumdur.

1) ...biziñe asağ tusu (L) kılıñ yettinç kün **ärdini alıp berin (beräyin?)** tep tedi (L.2.)

“Ben de yedinci gün mücevheri alayım ve onu vereyim (mücevheri alın ve onu verin), dedi.” (Korkut, Birkan)

Bize göre:

“Ben de yedinci gün mücevheri alıvereyim” dedi

3. Eserde geçen söz konusu fiillerin cümleye tezlik, kolaylık, beklenmezlik gibi anlamları verdiğine rastlanılmamıştır. Bu konuyla ilgili olarak Toprak (2005)’ta *ber-*, *bar-* fiilleri tezlik fonksiyonuyla birleşik fiiller yaptıkları belirtilmektedir. *bar-* fiili konu dışı olduğundan üzerinde durulmayacaktır. Ancak, *ber-* yardımcı fiilinin aşağıdaki cümlede tezlik fonksiyonunda kullanıldığını düşünmemekteyiz.

1)...tâjrisi üntâyü yol **ayu berdi** (LX.7)

“Perisi seslenerek ona yolu gösteriyordu.” (Korkut, Birkan)

Bize göre:

“Perisi seslenerek ona yolu gösteriverdi.”

Kutadgu Bilig’ de :

1. Eserde *bir-* yardımcı fiiliyle kurulmuş yirmi sekiz ayrı fiile rastlanmış, tekrarları ile birlikte toplamda 132 fiil tespit edilmiştir.

2. Tespit edilen fiillerin hepsi aynı birleşme yapısına sahip değildir. Çoğunlukla *-A/-U/-I bir-* şeklinde birleşmeler görülmekte, *-(X)p bir-* li yapılara dört beyitte rastlanılmaktadır. Bunlardan *al-(almak)* fiili bir beyitte *-u bir-*, bir beyitte ise *-(X)p bir-* olmak üzere iki farklı yapıda karşımıza çıkmakta, *sun-* (*sunmak, uzatmak*) fiili ise üç yerde *-(X)p bir-* şeklinde birleşmektedir.

1) **Alu birse** açığ kör altun kümüş/ Kayağa at alsa kayağa yumuş (2542)

“Onlara hükümdardan altın-gümüş, ihsanlar koparmalı; bazılarına unvan ve bazılarına da vazife verilmesi hakkında tavassutta bulunmalıdır.” (Arat)

2) Nengi bolmasa er **alp birgüke**/ Elig kısğa boldı kamuğ edgüke (3983)

“Verecek malı olmazsa, insan hiç bir iyiliğe el uzatamaz.”(Arat)

3) Tüketti sözün türdi badı bitig/ **Sunup birdi** aldı kadaşı tetig (3811)

“Sözünü tamamladı; mektûbu katlayıp, bağladı; uzattı ve zeki kardeşi aldı.”(Arat)

-(X)p bir- ile kurulan yapı bir önceki eserde de tartışıldığı gibi burada da aynı yapıda karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda belirtilen nedenden dolayı bu yapının ilerleyen dönemlerde kullanıldığı cümlede anlam değişikliğine etkisinin olacağı düşünülmektedir. Ayrıca, eserde sırasıyla yapılan işler dile getirilirken sadece *-(X)p bir-* yapısına başvurulmaması da başka bir destekleyici ipucu olarak düşünülmektedir.

1) Yatıg yarlıkağıl **içür bir yigü**/ Ümeg edgü tutgıl ay bilge bügü (495)

“Yabancınnın kusurunu başışla, onu yedir ve içir; ey âlim hakîm, misâfire iyi muâmele et.”(Arat)

3. Yardımcı fiil bütün birleşmelerde dar ünlülü okunmuştur.

1) İtigli bayatım ite birdi öz/ **İte birdi** tüzdi yaraşturdu tüz. (146)

“Her şeyi yoluna koyan Tanrım bunları da yola getirdi; tanzim etti, düzeltti ve birbirleri ile barıştırdı.” (Arat)

2) Bolumsuzka devlet **kelü birse** kıt/ İter devletin ol keçürmez küni(1715)

“Olmayacak kimseye devlet ve saadet gelirse, o ayağına gelen bu devleti derhâl teper.” (Arat)

3) Kılı kılsa sen tutçı üsteng elig/ Er atını sevindür **öge bir** erig (5481)

“Eğer sen he vakit üstün gelmek istersen, adamlarını memnun et ve onlara değer verip, öğerek, şevke getir.” (Arat)

4. Eserle ilgili çalışmalarda Ercilasun (Ercilasun, 1984), söz konusu yardımcı fiilin kolaylık ve çabukluk anlamlarına değinmiş, diğer taraftan failin bayat, tengri, dünya, ödle, ana-ata, müşavir gibi üstün ve kudretli kimseler ve nesnelere olmasının dikkat çekici olduğunu vurgulamıştır. Hacıeminoğlu (Hacıeminoğlu 1996), anlamla ilgili bir gruptandırma yapmazken Toprak (Toprak, 2005), *bir-* ile kurulan birleşik fiillerde kolaylık ve çabukluk ifadesinin olduğunu belirtmiştir. Öne sürülen bu fikirler dikkatle incelendikten sonra, Ercilasun’ un dikkat çektiği kudretli failerin belirtilen işleri yapmış olmaları, o failerin lütfü sonucu kolaylığın ortaya çıkmış olması ihtimalini güçlendirmektedir.

Atebetü’l-Hakâyık’ ta :

1. Eserde tek bir fiilin bu yapıda kullanılmış olması dikkat çekicidir. *-u bir-* şeklinde karşımıza çıkan bu yapıda yardımcı fiil dar ünlüyle okunmuş, cümlede tezlik ya da kolaylık anlamlarına rastlanılmamıştır.

1) **ayu bir** manga bu negüke kerek (314)

“Bana söyleyiver, bu neye yarar?” (Arat)

Nehcü’l-Feradis’ te :

1. Eserde *ber-* yardımcı fiiliyle kurulmuş altı ayrı birleşik fiil tespit edilmiş, her biri birden fazla kullanılan bu fiillerden *id-* (*göndermek, yollamak, atmak*) fiiline

yüz on beş yerde rastlanılmıştır. Toplamda ise bu yapıda yüz elli altı birleşik fiil vardır. *ayt-* (18) ve *qıl-* (16) en çok kullanılan ikinci ve üçüncü sıradaki fiillerdir.

2. *ıd-* dışındaki tüm fiiller dar ünlüyle bağlanmış, **-(X)p bir-** yapısına rastlanılmamıştır.

1) *Ḥadīca razhā azıq qılu berdi* (7-9)

“Hz. Hatice yiyecek hazırladı.” (Aktan)

Bize göre:

Hz. Hatice yiyecek hazırlayıverdi.

2) *sanga örtüglüg sözüüm bar, aytu bereyin* (421-7)

“Sana gizli bir sözüm var, söyleyeyim.” (Aktan)

Bize göre:

Sana gizli bir sözüm var, söyleyivereyim.

3)...on ming yarmaq Ḥasan atlıg kişi birle *ıda berdi* (187-2)

“... Hasan adlı kişiyle on bin yarmak gönderdi, ...” (Aktan)

Bize göre:

Hasan adlı kişiyle on bin yarmak gönderiverdi.

3. Diğer dönemlerde karşımıza *bir-* olarak çıkan yardımcı fiil bu dönemde ses değişikliğine uğramış ve *ber-* olmuştur.

4. Eserde tespit edilen birleşik fiillerde lütuf ve şükran anlamı açıkça görülmektedir.

1) Bu etlarning güddalarını yığıp bizim çetükke *ıda bergil* temiş erdi (312-8)

“... “Etlerin bezlerini toplayıp bizim kediye gönder.” demişti.” (Aktan)

Bize göre:

... “Etlerin bezlerini toplayıp bizim kediye gönderiver” demişti.

2) *Ḥaq te‘ālā ol qulğa uçmaḥ ḥiṣārı içinde bir ew binā qılu bergey* (383-12)

“Cenabıhak o kula cennette kale içinde bir köşk yapacaktır.” (Aktan)

Bize göre:

Cenab-ı Hak o kula cennet kalesi içinde bir köşk yapıverecek.

3) ...manga ‘ Alîni **üneyü bering** (139-1)

“... Bana Ali’yi çağırın!” (Aktan)

Bize göre:

Bana Ali’yi çağırın.

4) Ey şeyh, Tanrı ‘ izzeti için bu keçeki (17) ahvâllarınızın manga **aytu bering** (317-17)

“Ey şeyh! Tanrı’nın şanı için bu keçeki durumunuzu bana söyleyin.”

(Aktan)

Bize göre:

Ey şeyh! Tanrı’nın şanı için bu keçeki durumunuzu bana söyleyiverin.

5)...taqı benim için metâ‘ **alu bersengiz** (339-12)

“*İkimiz birlikte gidip bana bir şeyler alsak.” (Aktan)

Bize göre

...Ve bana / benim için metâ (bir şeyler) alıverseniz.

6)...emgek(6)leriniz içinde ne şavâb kim berdi erse, onların divânında taqı ol şavâblarını **bitiyü berdi** tep aydı. (409-6)

“... sizin emeğinize ne sevap verdiyse, onların defterine de aynı sevabı yazdı.”(Aktan)

Bize göre:

Emeklerinize ne sevap verdi ise onların divanına da o sevabı yazıverdi.

5. *ıda ber-* birleşik fiillerin kullanıldığı bazı cümlelerde *ber-* lütuf ya da şükran ifadesi olma özelliğini kısmen yitirmiş, cümlede eylemin kolayca ve çabukça yapıldığı anlamı kendini göstermeye başlamıştır. Bu duruma *ıd-* fiilinin anlamının önemli ölçüde etki ettiği düşünülmektedir. Kaşgarlı Mahmud, eserinde ilgili fiili ve aynı fiilden türemiş olan isimleri aşağıdaki örneklerle açıklamıştır.

ıdıldı

tutgun ıdıldı: Tutsak (ya da bağlanmış adam ya da benzer bir kısıtlanmış durumda bulunan kimse) serbest bırakıldı.

ıdıncı:

ıdıncı saç: Erkeğin uzun süre toplu tutulduktan sonra çözülüp serbest bırakılan saçı.

ıdıncı yıldı: Serbest bırakılan, doğaya salınan hayvan.

Yukarıdaki örnekler incelendiğinde *id-* fiilinin kendi içinde bir çabukluğu barındırdığı, *ber-* ile oluşturduğu birleşik fiilde *ber-* fiilinin işlevinin kuvvetlendirme olabileceği düşünülmektedir.

- 1) ...öğütler habar **ida berdi** erse (325-14)
“... öğüt verip şöyle haber gönderdi...”(Aktan)

6. Eserde dikkat çeken bir diğer önemli nokta ise, *id-* ile *derhâl* zarfının aynı cümlede kullanılmış olması ve cümledeki tezlik anlamının açıkça görülüyor olmasıdır. Cümlenin bu anlamı *ber-* yardımcı fiili ya da *id-* asıl fiilinden değil, “*derhâl*” zarfından aldığı düşünülmektedir.

- 2) **Derhâl** kişi **ida berdi**, bu qullarını keltürdiler (247-1)
“Derhal adam gönderdi, hizmetçileri getirdiler.” (Aktan)

Kıyasü'l-Enbiyâ' da :

1. Eserde *ber-* yardımcı fiiliyle kurulmuş olan yirmi beş ayrı fiil tespit edilmiş, tekrarlar ve aynı fiilin farklı yapılarıyla birlikte toplamda ise yüz kırk iki birleşik olduğu görülmüştür.
2. *ber-* yardımcı fiili asıl fiile –A/-U zarf fiil ekleriyle bağlanmış, söz konusu yapıda –(X)p ekine rastlanılmamıştır. Ancak, *al-* (*almak*), *ayt-* (*sormak*, *söylemek*), *id-* (*göndermek*), *kıl-* (*kılmak*, *eylemek*, *yapmak*), *körgüz-* (*göstermek*), *yandur-* (*geri çevirmek*, *çevirmek*, *göndermek*) fiilleri her iki dar ünlüyü de kullanarak birleşmişlerdir.

1) *al-*:

eligge köterip yürüğü başmağınız yok erdi. Bu yigit işitip başmağın olarğa **ala berdi**. (204r-15)

“...elinizde giyip yürüyecek ayakkabınız yok idi. Bu yiğit (bunu) işitip ayakkabısını onlara veriverdi.”

Hüseyn bardı yegirmi yeti kişi öz mevlâlarından **alu berdi** (244v-5)

“Hüseyn vardı, kendi azatlı kölelerinden yirmi yedi kişiyi (yanına) alıverdi.”

2) *ayt-*:

Şerî' at ahkâmın olarğa **aytu berdi** (216r-14)

“Şeriat hükümlerini onlara anlatıverdi ”

Rübîlni kuçdı, Yūsufnuñ haberlerin sordı, kamuğnı **ayta berdi**. (106r-

2)

“Rübîli kucakladı, Yusuf’u sordu, hepsini anlatıverdi”

3) *ıd-*:

Ol temür kazıklarda arğan yaturda susadı Mevlî ta‘âlâ uçmağdın şerbet **ıdu berdi** (113v-11)

“O, demir kazıklar (üstünde) sırt üstü yatarken susadı; Mevla ta‘âlâ cennetten şerbet gönderiverdi.”

...ol yerni men bilmezin kayda turur? Mevlî ‘azze ve celle bir kuşnı kılavuz **ıda berdi** (13r-19)

“O yeri ben bilmem, nerededir? Mevla ‘azze ve celle bir kuşu kılavuz olarak gönderiverdi”

4) *kıl-*:

Üçünçi yer yüzini saña mescid (13) kıldı tağı arığ **kılu berdi** (194v-13)

“Üçüncüsü, yeryüzünü sana mescid kıldı ve onu temiz kılıverdi”

...öz mâlımızdın saña sercân **kıla bereliñ** (179v-17)

“...kendi malımızdan sana bahşedelim”

5) *körgüz-*:

suw üze ördek yörügenin **körgüzü berdi**, aña oğşayu kimi yüze (2) başladılar (24r-1)

“(Cebrail) Suyun üstünde ördeğin yürüyüşünü onlara gösteriverdi ve onu taklit ederek yüzmeye başladılar.”

....men sizlerge **körgüze bereyin**, (5) siz tutup öltürüñ (190r-4)

“Ben size gösterivereyim, siz tutup öldürün.”

6) *yandur-*:

hüdâyâ, ol eki çeçek-(19)-lerimni maña **yanduru bergil** (100v-19)

“Tanrım, o iki çiçeğimi bana geri gönderiver.”

ol atlarını maña **yandura berin** (140v-5)

“O atları bana geri getiriverin”

Yukarıdaki yapılarda, cümlede anlam farklılığına neden olacak bir durum tespit edilememiştir. İncelenen diğer dönem eserlerinde karşımıza farklı

fillerde çıkan bu yapının aynı eserde aynı fiillerde görülmesi (*ıdu ber-/ ıda ber-, yanduru ber-/ yandura ber- vb.*) ilginç olup bir başka araştırma konusu olarak ele alınmalıdır.

4. Aşağıdaki iki cümlede eylemin başkasının yararına yapılması, başkası için yapılması görüşü geçerliliğini kaybetmiştir.

1) Yūsufnı yawlaķ söwer erdi. Anıñ üçün İshāk yalavaç ķurını Yūsufğa bildürmeyin tonı içinde (17) belige **ķursayı berdi.** (97v-17)
“Yusuf”u çok severdi. Onun için İshak peygamberin kuşasını Yusuf’a **sezdirmeden** elbisesi içinden beline **bağlayıverdi.**”

Cümle ilk bakışta bir lütuf ifadesiymiş gibi görünse de, eylemi gerçekleştiren, yaptığıyla eylemden etkilenene zarar vermektedir. Kıssanın devamında, eylemden etkilenen hırsızlıkla suçlanıp eylemi gerçekleştirenin kölesi olma cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca, *bildürmeyin* zarfının cümlede yer alması işin çabuklukla yapıldığını belirtmektedir.

2) Oyğanıp bu tüşni eriñe **aytu berdi...** (227r-6)
“Uyanıp rüyasını kocasına anlattı.”

İkinci cümle de aynı şekilde, eylemi gerçekleştirenle bundan etkilenen arasında bir yarar (lütuf) ilişkisini ortaya koymamakta, aksine özne sonraki cümlelerde yaptığı işten dolayı zarara uğramaktadır.

3. SONUÇ

bir-/ber- yardımcı fiilin incelendiği bu çalışmada; fiilin Eski Türkçe döneminde asıl anlamını koruduğu ve cümlede lütuf ve şükran ifadesi olarak kullanıldığı, Karahanlı Türkçesinde tanrısal lütuftan kaynaklı bir kolaylık anlamı kazandığı ve bundan dolayı ifadelerde eylemi gerçekleştiren ile eylemden etkilenene bağlı olarak cümlelerin lütuf veya şükran bildirdiği tespit edilmiştir. Harezmi Türkçesi dönemine gelindiğinde ise, kullanılan zarfların ve asıl fiillerin de etkisiyle cümlelerde çabukluk anlamı görülmeye başlanmıştır. Ancak bu dönemde incelenen söz konusu yardımcı fiilin oluşturduğu birleşimlerde dilbilgiselleşmenin tam olarak tamamlandığı düşünülmemektedir². Yardımcı fiil

2 Demirci (2008) dilbilgiselleşmeyi şu şekilde tanımlamaktadır: “Dilbilgiselleşme, dillerdeki bazı kelimelerin büyük bir ölçüde gerçek anlamlarını kaybedip yapısal olarak fosilleşmeleri/kalıplaşmaları, dilde semantik görevden ziyade

gerçek anlamını henüz yitirmiş değildir. Çalışma sonunda, tezlik tasvirî fiilinin incelenmesinde *id-* fiilinin rolünün tekrar ele alınmasına ve dilbilgiselleşme sürecinin tespiti için kaynak eser ve sahaların genişletilmesine karar verilmiş olup bir sonraki çalışmada Eski Anadolu Türkçesi dönemi ve eserlerine yer verilmesi düşünülmektedir.

Kaynaklar

- AKTAN, Bilal (2006), *Kerderli Mahmud Cennetlerin Açık Yolu Nehcü'l-Feradis*, Edebiyat Otağı, Ankara.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1987), *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yayınları, Ankara.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, (Haz.: Eraslan, Sertkaya, Yüce) Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 47, IV, A12, İstanbul.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1951), *Edib Ahmed bin Mahmud Yükneki, Atebetü'l-Hakâyık*, Ateş Basımevi, İstanbul.
- ATA, Aysu (1997), *Kıyasü'l-Enbiyâ I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, TDK Yayınları, Ankara.
- ATA, Aysu (1997), *Kıyasü'l-Enbiyâ II Dizin*, TDK Yayınları, Ankara.
- ATA, Aysu (1998), *Nehcü'l-Feradis Uştmahtarların Açık Yolu Cennetlerin Açık Yolu III Dizin - Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara.
- ATALAY, Besim (1939 – 1941), *Divanü Lugati't-Türk Tercümesi*, Ankara: Cilt I, II, III, IV –
- DEMİRCİ, Kerim (2008), *Dilbilgiselleşme Üzerine Üzerine Bir İnceleme*, Bilig S. 45, s. 131-146
- ECKMANN, Janos (2004), *Nehcü'l-Feradis* (Hazırlayan: Semih Tezcan, Hamza Zülfikâr), TDK Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN, A. Bican (1984), *Kutadgu Bilig Grameri*, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- ERDAL, M. (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden: Brill.
- ERGİN, Muharrem (2007), *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları No:95, İstanbul.
- GABAIN, A. V. (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çeviren: Mehmet Akalın), TDK Yayınları: 532, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- HAMILTON, James Russel (1998), *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının. Uygurcastı-Kalyanamkara ve Papamkara-*, (Çeviren: Ece Korkut, İsmet Birkan), Simurg Yay., Ankara.
- ÖZYETKİN, A.Melek (2001), *Ebu Hayyan, Kitabü'l-İdrak Li Lisani'l-Etrak, Fiil: Tarihi Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, KÖKSAV, Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 3, Ankara.
- TEKİN, Talat (2003), *Orhon Yazıtları*, Yıldız Yayınları, İstanbul.
- TEKİN, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, TDAD, Ankara.
- TOPRAK, Funda (2005), *Harezm Türkçesinde Fiil*, Ankara.